

KÓNYI JÁNOS ELCSERÉLT FORDÍTÁSA (A BÖLCSESSÉGNEK ÉS JÓ ERKÖLCSNEK KÖNYVE, 1774)

ROBERT DODSLEY MAGYARORSZÁGI RECEPCIÓJÁHOZ

LENGYEL RÉKA

1958-ban Tarnai Andor közleményt jelentetett meg a *The Oeconomy of Human Life* című, 1751-es évszámmal az 1750-es év végén Londonban kiadott kötet 18–19. századi magyarországi recepciójáról.¹ A cikkben számba veszi az eredeti munka 1774 és 1815 között keletkezett öt különböző magyar fordítását, részletesen tárgyalja azok szövegének az átültetés alapjául szolgáló német és francia változatokhoz való viszonyát, s kitér a nyelvi-stilisztikai jellegzetességeikre is.² Az öt fordítás közül a legkorábban megjelent, *A bölcsességnek és jó erkölcsnek könyve* című kiadványról Szinnyei József azt írja, hogy Horányi Elek munkája,³ és ezt az adatot Tarnai is átveszi. Az újabb kutatások alapján

---

¹ TARNAI Andor, *Egy tibetinek álcázott laikus erkölccstan a XVIII. századi magyar irodalomban*, ItK, 62(1958), 2–3, 177–186.

² A fordítások rövidített bibliográfiai adatai: *A bölcsességnek és jó erkölcsnek könyve, a kegyes ifjuságnak a tisztelendő öregségtől nyert ajándéka*, Pozsony, 1774; *A böcsületes embernek kézi könyve, avagy mindenütt és mindenkoron szükséges regulák [...]*, Kolozsvár, 1776; *Oeconomia vitae humanae*. Azaz, az emberi életet igazgató bölcs regulák, melyek egy régi Brámina vagy Indiai Filosofus által íratlak [...], Kolozsvár, 1777; *Bölcs ember vagyis az erkölcsös bölcsességre vezérlő rövid oktatások*, Pozsony, 1778; *Az Indiai bölcs, vagy miként lehet az ember boldog e társaságos életben [...]*, Debrecen, 1815.

³ Vö. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, IV, Bp., 1896, 1073 h.

azonban egyértelműen kijelenthető, hogy ez a szöveg Kónyi János műve, és a fordító személyének téves azonosítása feltehetően a cenzúrahivatalban történt tévedés következménye. A mű rövid részlete a *Magyarországi gondolkodók* című antológiában már Kónyi neve alatt jelent meg, a szemelvényhez kapcsolódó jegyzetekben azonban nem volt mód részletesen beszámolni a kutatás menetéről.⁴ Mielőtt bemutatnánk az eset körülményeit és rátérnénk a fordítás filológiai és stilisztikai vizsgálatának eredményeire, érdemes röviden összegezni a *The Oeconomy of Human Life* szerzőjére és a mű keletkezésére, kiadására és tartalmára vonatkozó adatokat.

A magyar nyelvű szakirodalomból kevésbé ismert Robert Dodsley (1703–1764) író, költő, drámaszerző és a 18. század egyik sikeres londoni könyvkiadója volt.⁵ Szegény családból származott, élete első felében főúri családoknál szolgált inasként és lakájként. Így szerzett tapasztalatait örökítette meg első verses műveiben (*Servitude, a Poem [...] written by a Footman, 1729; A Muse in Livery, or a Footman's Miscellany, 1732*), melyeket pártfogói – többek közt Daniel Defoe – támogatásával jelentetett meg. Időközben ismeretségbe került több híres íróval, s maga Pope volt az, aki anyagi támogatást nyújtott Dodsley önálló könyvkiadója, a Tully's Head létrehozásához. A vállalkozás a következő években felvirágzott: itt láttak napvilágot többek között Pope, Edward Young és Samuel Johnson művei, például az utóbbi híres angol szótára. Dodsley folyóiratokat alapított, melyek közül a *The Annual Register* máig fennáll. Tizenkét kötetben régi angol drámákat rendezett sajtó alá, háromkötetes versgyűjteményt szerkesztett angol költők műveiből. Drámáit mind a nézők, mind az olvasók szerették, nyomtatott kiadásai több ezer példányban keltek el. Aiszóposz nyomán készült mesefordításai halála után is számos további kiadást értek meg.

Az álnéven vagy névtelenül publikált, a keletkezés vagy a kiadás körülményeit kiszínező, fiktív kerettörténetbe „csomagolt”

⁴ Vö. KÓNYI JÁNOS, *A bölcsességnek és a jó erkölcsnek könyve = Magyarországi gondolkodók, 18. század: Bölcsészettudományok, I*, szerk. TÜSKÉS GÁBOR, munkatárs LENGYEL RÉKA, Bp., Kortárs Kiadó, 2010 (Magyar Remekírók, Új Folyam), 67–77, jegyzetek: 825–827.

⁵ Dodsley életrajzához lásd a következő monográfiákat: RALPH STRAUS, *Robert Dodsley: Poet, Publisher & Playwright*, London–New York, John Lane, 1910; HARRY M. SOLOMON, *The Rise of Robert Dodsley: Creating the New Age of Print*, Carbondale, Southern Illinois University Press, 1996.

írásművek igen figyelemfelkeltőnek bizonyulhattak az olvasók számára, így ez a megoldás a könyvkiadók számára nagy haszonnal kecsegtetett.⁶ Feltehetően Robert Dodsley is ebből a megfontolásból döntött úgy, hogy egy-egy kötetét nem a saját neve alatt jelenteti meg. Egyik ilyen munkája a Nathan ben Saddi álnéven kiadott *The Chronicle of the Kings of England* (1740), melyben a bibliai Királyok könyvei mintájára, parodisztikusan dolgozta fel Anglia királyainak történetét.⁷

Tíz évvel később, 1750 novemberében hagyta el a sajtót a *The Oeconomy of Human Life* című morálfilozófiai, morálpszichológiai tárgyú elmélkedés-gyűjteménye. A névtelenül megjelent kötet elején egy bizonyos lordhoz szóló, Pekingben keltezett fiktív levél olvasható, mely arról tudósít, hogy az itt közreadott munka egy feltehetően Lhasszában keletkezett bölcseleti kézirat fordítása. A magát megnevezni nem kívánó fordító arra is felhívja a figyelmet, hogy úgy vélte, a mű gondolatiságához leginkább a zsoltárok nyelvezete illik, ezért ebben a stílusban készítette el átültetését. Dodsley egyik monográfiusa, Ralph Straus megállapítja, hogy a korabeli újságokban megjelentetett hirdetések, a regényes kerettörténet, valamint a könnyen befogadható, átélhető mondanivaló egyaránt hozzájárult a könyv sikeréhez.⁸ Egy év leforgása alatt további hat, lényegében változatlan utánnyomás készült, többen különféle stílusú imitációkat jelentettek meg. A kritikusok egy része magasztalta, mások fanyalogtak; volt, aki tudni vélte, hogy az elmélkedések szerzője Dodsley pártfogója, Lord Chesterfield. Egy bizonyos Dr. John Hillnek tulajdonított, rövid idővel az eredeti *The Oeconomy* megjelenését követően piacra került nyomtatvány címében az állt, hogy ez annak a folytatása, második része. Ettől a kiadványtól az eredeti szerző, aki még akkor sem fedte fel kilétét, újsághirdetés útján élesen elhatárolódott. A titkolózás és a zavaros helyzet azt eredményezte, hogy a 18–19. században a *The Oeconomy of Human Life*-ot nem tartották számon Dodsley munkái között, és Straus volt az első, akinek a rendelkezésre álló adatok ösz-

⁶ Ahogyan Tarnai megállapítja, „talán soha több és számottevőbb hatású névtelen vagy álnévvel kiadott könyv nem jelent meg Európában”, mint a 18. században. TARNAI, i. m., 177.

⁷ Vö. STRAUS, i. m., 79–80; SOLOMON, i. m., 80–85.

⁸ Vö. STRAUS, i. m., 169–183.

szevetése, számos forrás bevonása révén sikerült kétséget kizáróan bizonyítani, hogy mégis be kell sorolni azok közé.⁹

Dodsley elmélkedés-gyűjteményének címét így magyarázhatjuk: *Az emberi élet vezetése, vagy Életvezetés, esetleg Életvezetési tanácsok*.¹⁰ Nyelvezete, stílusa, közvetlen, bensőséges hangneme – ahogyan a „közreadó-fordító” levelében utal rá – közeli rokonságot mutat a bibliai zsoltárokéval. Az olvasók körében nagy tetszést váltottak ki a biblia szövegére tartalmukban is emlékeztető bölcs intelmek: Harry M. Solomon szerint „túlzás nélkül kijelenthető, hogy a bibliát nem számítva Dodsley *The Oeconomy of Human Life* című munkája a legnépszerűbb angol nyelven kiadott erkölcsi maxima-gyűjtemény”.¹¹ A kiadástörténet kezdeteire vonatkozó kutatásokat Donald D. Eddy végezte el, aki összeállította a *The Oeconomy* szövegét vagy annak fordítását tartalmazó angol és idegen nyelvű nyomtatványok, valamint azon, Dodsley stílusában íródott imitációk, paródiák bibliográfiáját, melyek 1750 és 1751 folyamán hagyták el a sajtót.¹² Eddy megállapítása szerint „talán egyetlen 18. századi munka sem ért meg több önálló kiadást”, „a század végéig nagyjából kétszáz alkalommal nyomtatták ki”, s ennek sikeréhez képest a *Gulliver utazásai* vagy a *Robinson Crusoe* „kiadói melléfogásnak tűnnek”.¹³ A kétszáz különböző kiadásba beletartozik mind a negyvennyolc Amerikában megjelent nyomtatvány, és beleszámítanak az idegen nyelvű változatok is. Eddy latin, héber, orosz, német, olasz, spanyol, portugál, francia, dán és holland fordításokat tart számon; a magyar vagy például a horvát változatokat nem említi.¹⁴ Közülük

⁹ Ennek ellenére a későbbi szakirodalomban és a könyvtári katalógusok egy részében Dodsley szerzősége mindmáig nem egyértelmű, vö. például: *Bibliography of Economics, 1751–1775*, ed. by Henry HIGGS, Cambridge, At the University Press, 1935, 19.

¹⁰ Az angol ‘oeconomy’, ‘oeconomy’, ‘economy’ kifejezések 18. századi használatáról, jelentésváltozatairól Dodsley munkájára való hivatkozásokkal lásd: Karen HARVEY, *The Little Republic: Masculinity & Domestic Authority in Eighteenth-Century Britain*, Oxford, Oxford Univ. Press, 2012, 24–63; Keith TRIBE, *The Economy of the Word: Language, History, and Economics*, Oxford, Oxford Univ. Press, 2015, Chapter 2.

¹¹ SOLOMON, i. m., 144.

¹² Donald D. EDDY, *Dodsley’s Oeconomy of Human Life*, *Modern Philology*, 85(1988), 4, 460–479.

¹³ Uo., 460.

¹⁴ Ez utóbbiakhoz vö. Persida LAZAREVIĆ DI GIACOMO, *Indianski mudroznanc (1825) i Indijanski mudroznaneč (1833) u jednoj veoma uspešnoj evropskoj književnoj mistifikaciji*, *Croatica et Slavica Iadertina*, Vol. 7/1, No. 7. (2011), 53–81.

a legkorábban a francia, a holland, a német, a latin és az olasz kiadások láttak napvilágot, és sok esetben a francia és a német fordítások váltak alapjává a más nyelvvű átültetéseknek.

Mindezek alapján érthető, hogy a korszak egyik legnagyobb európai könyvsikere Magyarországon is komoly visszhangot váltott ki. Dodsley elmékedései pontosan megfelelnek a magyarországi erkölcstani irodalomról másutt megfogalmazott összegzésünknek: „Az erkölcstani munkák állandó jellemzője a didaktikus szándék. E tanítás, akár vallási, akár világi köntösben jelentkezik, mindenkor az ember lelki kiművelését, a jó cselekedetekre való buzdítás által az erényes életre nevelést célozza meg, arra biztatva, hogy kerekedjen felül gyengeségein, éljen együtt békében embertársaival, s váljék a közösség hasznos tagjává. Az ember evilági és túlvilági létezéséről, a boldogulás, üdvözülés módjáról, lehetőségéről, az egyén és a világ viszonyáról, Isten és a szerencse hatalmáról a század nagyobbik részében is főként az antik és a korai keresztény filozófusok, teológusok által átörökölt hagyománynak megfelelően gondolkodtak.”¹⁵ Ez a műfaj, elsősorban fordítások révén, igen nagy arányban képviseltette magát Magyarországon is.¹⁶ A *The Oeconomy of Human Life*, ahogyan fentebb említettük, 1774 és 1815 között összesen öt különböző fordításban látott napvilágot. A fordítók sorában ott találjuk a 18. századi magyar irodalom olyan kiemelkedő képviselőit, mint Sófalvi József és Faludi Ferenc (akinek munkája két kiadást is megért), valamint a kevésbé ismert erdélyi Saur Jóséfát és a debreceni Csányi Jánost. E fordítások nyelvi-stilisztikai vizsgálatát, a forrásművekhez való viszonyának elemzését Tarnai Andor részlegesen elvégezte, de adatai mindenképpen kiegészítésre szorulnak, a megkezdett kutatás folytatásra érdemes. Ehelyütt csak a *The Oeconomy of Human Life* elsőként kiadott, a korábbi szakirodalomban Horányi Eleknek tulajdonított átültetésével foglalkozunk.

A bölcsességnek és jó erkölcsnek könyve, a kegyes ifjuságnak a tisztelendő öregségtől nyert ajándéka című könyv 1774-ben, Pozsonyban jelent

¹⁵ TŰSKÉS GÁBOR, LENGYEL RÉKA, *Vallási, nevelési, társadalmi és művészeti gondolkodás a 18. században = Magyarországi gondolkodók, 18. század: Bölcsészettudományok, II, szerk. TŰSKÉS GÁBOR, LENGYEL RÉKA, Bp., Kortárs Kiadó, 2015 (Magyar Remekírók, Új Folyam), 1381.*

¹⁶ *Vö. uo.*, 1380.

meg, „Landerer Mihály költségén és betűivel”. (1. kép) A magyarországi könyvtárakban több példányát őrzik, de megtalálható külföldi gyűjteményekben is. Az egyik példány – több ezer további régi és 19. századi magyar nyomtatvánnyal együtt – a ma a prágai Nemzeti Könyvtárban őrzött hajdani Széll Farkas-gyűjtemény része volt. Ahogy másutt beszámoltunk róla, az értékes gyűjtemény egy része egy nagyszabású digitalizációs projektnek köszönhetően ma már online is könnyen hozzáférhető a magyar kutatók számára.¹⁷ A 2007–2009 között lezajlott projekt keretében többek között *A bölcsességnek és jó erkölcsnek könyve* prágai példányát is digitalizálták, s a szkennelt változatot feltöltötték a Google Books-adatbázisba. A kötetből egyértelműen kitűnik, hogy a szöveget nem Horányi Elek, hanem Kónyi János fordította magyarra. Az ő aláírása olvasható a Klobusiczky Teréziának, Grassalkovich Antal második feleségének szóló ajánlólevél végén, melyben hangsúlyozza, hogy munkáját nem „hiú dicsekedésből s nagyravagyódásból”, „hízelkedésből” vagy a maga haszna érdekében, hanem „igaz tiszteletből” ajánlja pártfogójának.¹⁸ A kötet következő két lapján olvasható, *A magyarra fordító* című vers akrosztichonja szintén Kónyi nevét adja ki:¹⁹

Külsőbb tárgyra mérészettem
Már pennám ereszgetni,
Mivel tehetősbbé lettem
A nyelvet értegetni.

Nyugodalmokat tagjaim
Addig nem is kívánták,
Míg e könyvecskét ujjaim
Magyarra le nem írták.

Országunknak szépítésén
Tiszta szívből örülök,
Könyveinknek többítésén
Nagy vígságba merülök.

Igazán meg kell vallani,
Hogy sok álmot mulattam,
Míg munkám lábra állani
Kezdet, s célra jutottam.

¹⁷ Vö. Réka LENGVEL, *Rediscovered Treasures: The Library of Farkas Széll (Knihovna Kubelíkova-Széllöva)* Available on Google Books = *Libraries V4 in the Decoy of Digital Age*, ed. by Sonia SINCLOVA et al., Brno, Moravská zemská knihovna v Brně, 2016, 141–155.

¹⁸ A kötet megvolt a Grassalkovich-könyvtárban, vö. G. MÉRVA Mária, *Írók és műzák Gödöllőn*, Gödöllő, Gödöllő Város Önkormányzata, 2013², 16–17.

¹⁹ A Kónyi fordításából vett idézeteket itt és az alábbiakban modernizált helyesírással közlöm.

Jöllehet hogy fontos volta
Sok gondomat okozta,
De az Istennek jobb karja
Tollamat kormányozta.

Nem akarom dicsőségét
Az Égig magasztalni,
Aki olvassa, szépségét
Meg fogja tapasztalni.

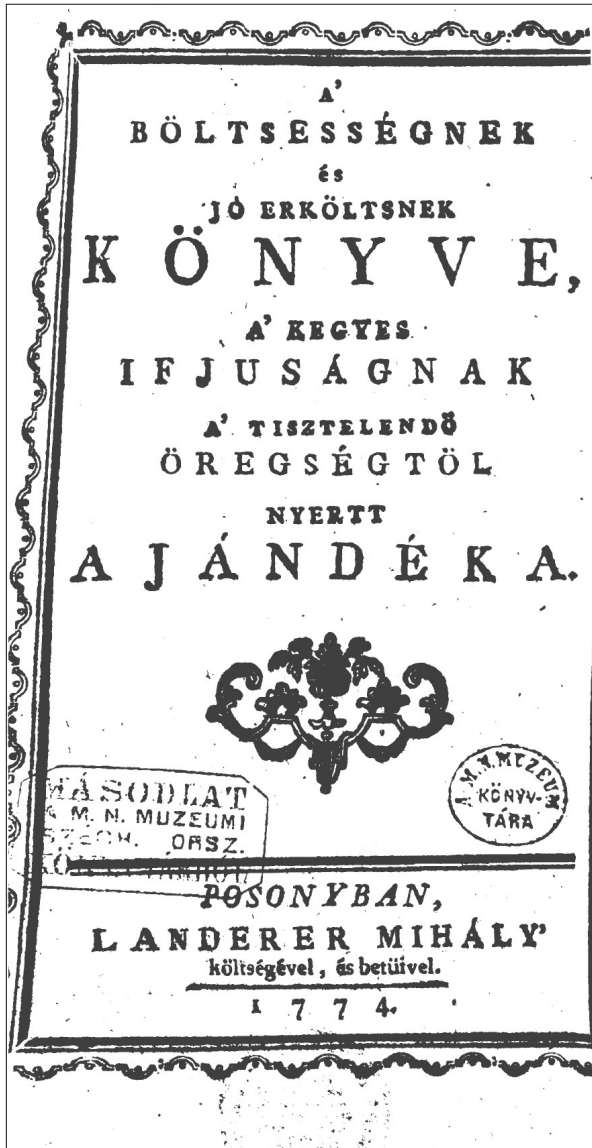
A munkának magyarsága
Nem címeres, de nemes
Szép erkölcsű ritkasága
Olvasásra érdemes.

Oh! melly bődög az olly ember
Ki a jó erkölcsre vágy!
Ki életében nem hever,
Példát s jó hírt hátrahagy.

Sok jókat és hosszú időt
Élj hát, kegyes Olvasó!
Kíván sok hasznos esztendőt
A magyarra Fordító.

Kónyi ajánlólevele és fordítói *ars poeticája*, verses ajánlása olvas-tán érthetetlennek látszik, miért tüntette fel Szinnyei Horányi Eleket *A bölcsességnek és a jó erkölcsnek könyve* fordítójaként, s miért nem javí-totta ki a téves adatot Tarnai Andor. A látszólagos rejtély megoldá-sához további források bevonása szükséges. Az Országos Széchényi Könyvtárban két példány található a kiadványból. Az egyikben, mely egykor Széchényi Ferenc könyvtárának része volt (jelzete: 316.571), Kónyi verse rögtön a címlap utáni lapokon olvasható, az ajánlólevél nincs benne. A másik példányban, mely a pécsi ferences könyvtár-ból került az OSZK-ba (jelzete: 279.495), sem az ajánlólevelet, sem a verset nem találjuk meg.²⁰ Néhány további, fontosabb gyűjteményben összesen még hét példányt őriznek, melyek közül az MTA Könyv-tárban (jelzete: 524.061), a szegedi Somogyi Könyvtárban (jelzete: F. c. 468) és az SZTE Klebelsberg Kunó Könyvtárában lévő kötetekből (ez utóbbi gyűjteményben két példány van, jelzetük: RA 590 és RA 5561) mind az ajánlólevél, mind az ajánlóvers hiányzik. Ezzel szem-ben a Ráday Könyvtárban, a budapesti Piarista Könyvtárban és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban található példányokból (jelzetük: 0-4122, 28D/1/18 és SZ 2637) csak az ajánlólevél maradt ki, az ajánló-

²⁰ A borító belső oldalán a következő bejegyzések olvashatók: „Dono datus a Spectabili Domino Antonio Somsich juniore Patri Romano Pintér, Ord. Minor Capellano in Sárd 1777.” Tintával, más színnel áthúzva, alatta: Paulus Eörs, 1863.

1. kép. A' böltességnek és a jó erköltsnek könyve (1774), címlap

vers olvasható bennük annyi különbséggel, hogy ezt a lapot a Piarista Könyvtár-beli kötetben a *Tudósítása a német nyomtatónak* c. rész után, a FSZEK-beli kötetben a tartalomjegyzék után kötötték be. Ez alapján feltételezhető, hogy Szinnyi és Tarnai *A bölcsességnek és a jó erkölcsnek könyve* olyan példányait használhatták, melyből hiányzott az ajánlólevél és az ajánló vers.²¹

Félreértésre adott okot továbbá Kónyi fordításának az a kézirata, amely ma az ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirattárában található, jelzete: A244. A kézirat az 1774-es kiadásban megjelent szöveget tartalmazza, de hiányzik belőle Kónyinak a nyomtatványban olvasható ajánlása és ajánló verse. A kézirat szövegének első egysége a *Tudósítása a német nyomtatónak* című rész, melyet a nyomtatvány 3–6. lapjain találunk. Címlapján a következő sorok olvashatók: „A’ / BÖLTSES-SÉGNEK / és a / JÓ ERKÖLTSNEK / KÖNYVE, / a’ kegyes Ifjúságnak / a’ tisztelendő Öregségtől / nyertt / AJÁNDÉKA. Az időről, halálról és örökévalóságról való / Jó erköltsi gondolatoknak toldalékával egyetemben. / Németből Magyarúl világ’ eleibe botsátotta / Ajtatos Oskolák rendin való / Horányi Elek.” Itt tehát a kézirat másolója Horányit nevezi meg a szöveg fordítójaként. A téves azonosítás oka, ahogyan fentebb említettük, a cenzúrahivatalban történt tévedés lehetett. Az ELTE EK Kézirattárában közvetlenül *A bölcsességnek és jó erkölcsnek könyvét* megelőzően, A243-as jelzeten egy másik kéziratot is őriznek, melynek címlapján szintén Horányi neve olvasható. Címlapjának szövege: „Az Ó, és Új Testamentomnak / rövideden össze szedegetett / BIBLIA-BÉLI HISTORIÁJA, / a’ vagy: / Az Isten választott népenek(!) történeti, / együtt / a’ Szent Könyvekről való oktatásokkal. / Az Ajtatos Oskolákban tanuló / Nemes Ifjaknak / szükségekre. / Világ eleibe botsátotta Németből Magyarúl / Ajtatos Oskolák rendin való / HORÁNYI ELEK.”²² Ez utóbbi szöveg feltételezésünk

²¹ A felsorolt könyvtárak katalógusai közül egyedül a Ráday Könyvtárból derül ki, hogy a kötet fordítója Kónyi János volt. Feltételezhetjük, hogy a példányok állapotának ilyen mértékű eltérése a nyomtatvány eredeti kötésének sérülékenységére és az ebből adódó újrakötésekre vezethető vissza. Köszönöm Baranya Péter, Farkas Katalin, Hoffmann Gizella, Papp Andrea, Reitinger Ildikó, Szabó Ádám, Sándor Tibor és Varga András könyvtárosoknak, valamint Koltai András levéltárosnak, hogy segítettek a példányok vizsgálatában.

²² A kéziratokhoz vö. *Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Reg. Scient. Universitatis Budapestinensis*, Tom. II., Pars I., *Catalogus librorum manuscriptorum*, Budapestini, 1889, 26.

szerint Johann Hübner *Zweymahl 52 Auserlesene Biblische Historien Aus Dem Alten Und Neuen Testamente* (1714) c., gyermekek számára készült bibliaátdolgozásának fordítása.²³ A kéziratok írásképe eltér, *A bölcsességnek és a jó erkölcsnek könyve* szövege azonosnak látszik Kónyi János kézírásával, de véleményünk szerint a címlapon olvasható sorokat egy másik kéz írta. Az *Ó, és Új Testamentomnak rövideden össze szedegedett bibliabéli historiájának* szövegét bizonyosan nem Horányi Elek írta le; arra vonatkozóan, hogy nyomtatásban napvilágot látott volna, nincs adatunk. Összességében az a magyarázat látszik a legkézenfekvőbbnek, hogy egyik fordítás sem az ilyen jellegű tevékenységet egyáltalán nem folytató Horányi munkája, valaki tévesen tulajdonította neki őket.

Az A243-as és 244-es jelzetű kéziratok tartalmazzák a cenzúrahivatal vonatkozó feljegyzéseit is. Ezek szerint mindkét szöveg 1773 áprilisának elején került be a hivatalba, és az a döntés született, hogy kinyomtatásukat egyelőre nem engedélyezik, bizonyos szöveghelyek ugyanis eretnek gondolatokat és egyéb súlyos tévedéseket tartalmaznak, ezért Michael Hübner pozsonyi cenzor szerint korrekcióra szorulnak. *A bölcsességnek és a jó erkölcsnek könyvére* vonatkozó részletes cenzori jelentést terveink szerint önálló tanulmányban adjuk közre, egyelőre csupán annyit jegyzünk meg, hogy a kifogásolt részeket a fordító átdolgozta, s így kerültek bele az 1774-es kiadásba. Az átdolgozás megtörténte után ugyanis, még 1773 júniusában megkapta az engedélyt a kinyomtatásra. Annak oka, hogy miért nem jelent meg a másik, ismeretlen fordító munkája, a *Bibliabéli história* is, egyelőre nem ismert.

Úgy véljük, a fenti adatok és érvek alapján kétséget kizáróan kijelenthető, hogy *A bölcsességnek és a jó erkölcsnek könyvének* fordítója Kónyi János volt, és Horányi Elek neve csak a cenzúrahivatal tévedése folytán került a cenzúrára benyújtott kézirat címlapjára, majd pedig Szinnyi lexikonába, könyvtári katalógusokba és Tarnai közleményébe. Az áttűtetés minden további nélkül beleillik Kónyi fordítói profiljába. Az évtizedekig katonaként szolgáló Kónyi éppen 1774-ben jelentkezett a könyvpiacra első munkáival: ekkor jött ki a

²³ Ezt a munkát Kazinczy is áttűtette magyarra, vö. *Biblia Kazinczy Ferenc szavaival, elmélkedéseivel és imádságaival*, szerk., utószó, jegyz. BUSA Margit, Bp., Cserépfalvi Könyvkiadó, 1991.

sajtó alól az *Orfeus és Euriditze*, valamint az *Unalmas időkre szabható mulató óra* Pesten, a *Keresztény tudományi elmélkedések* Budán, a *Várta mulatság* Pozsonyban. A somogyi kisnemesi családból származó, ekkor harmincegyedik életében járó strázsamester,²⁴ fentebb idézett ajánló verse tanúsága szerint, ekkortájt már jól értett németül, s szívesen töltötte idejét német nyelvű szépirodalmi és erkölcsstani munkák magyarításával. Az *Unalmas időkre szabható mulató óra* és az *Ábel Kain által lett halála* (Pest, 1775) c. fordításainak előszavait Budán keltezte, innen tudjuk, hogy 1774–1775 folyamán csapatával ott állomásozott. Köteteinek előszavaiban többször utal arra, hogy irodalmi művein többnyire éjszakánként dolgozott, s kijelenti, hogy nem szolgálati idejéből vette el az időt, hanem azokat az órákat használta fel, melyeket mások pihenéssel, „sétálással, játszással, és hophajjával” töltöttek.²⁵ Fordítói munkájában elsősorban hazája javát és a magyar nyelv ápolását tartotta szem előtt, s úgy vélte, „nincsen oly alacsonyágú becsű könyv, melyből az ember valamely hasznot nem hajthatna, mert az vagy az erkölcs tudományát, vagy az ékesen-szólásnak formáját, vagy az henye órákban szívünkbe ötlődő vétkes gondolatoknak elhárítását, vagy pediglen valamely tökéletlen életnek példáját sat. adja elő”.²⁶ További biztatást jelentett számára munkáinak „már többszöri kellemes foganatja”, a kedvező visszhang, ahogy írja, „éjszakai óráim közt, álomtalanítván szemeimet pennámnak percegésével serkengeté”.²⁷

Tarnai Andor megállapította, hogy *A bölcsességnek és a jó erkölcsnek könyve* Dodsley munkájának egyik strasbourgi kiadása alapján készült. Strasbourgbán először 1752-ben jelent meg a *The Oeconomy of Human Life* német változatainak egyike, *Das Buch der Weisheit und der Tugend* címen. Az immár az ifjúsági vagy gyermekirodalom körébe sorolható könyv előszavában az ismeretlen fordító annyit árul el, hogy a francia kiadások, elsősorban a Lescalier neve alatt megjelent változat alapján dolgozott. Mivel azonban nem mindig értett egyet a francia fordító szóhasználatával, több helyütt visszanyúlt az eredeti angol szöveghez, s közvetlenül azt tolmácsolta. (Ezeket a

²⁴ Vö. LUKÁCS József, *Adalékok Kónyi János életéhez*, It, 32(1943), 32–33.

²⁵ Vö. *Előljáró beszéd* = *Ábel Kain által lett halála* [...], Pest, 1775, [3–4].

²⁶ Uo., [2].

²⁷ Vö. *Előljáró beszéd* = *Unalmas időkre szabható mulató óra*, Pest, 1774, 3.

szöveghelyeket az előszóban tételesen felsorolja.)²⁸ Az 1752-es kiadás szolgált az alapjául egy 1764-ben megjelent újabb strasbourgi kiadványnak, melynek sajtó alá rendezője „a munka kisebb-nagyobb fejezeteit könyvekbe, az ezeket pedig három részbe foglaló tagolást elhagyta, a fejezetek előbbi sorrendjét felforgatta, és az előző kiadás függelékét újjal cserélte fel; mindezt anélkül, hogy a régi fordításon egyetlen szót is változtatott volna”.²⁹ Kónyi János és a fentebb említett magyar fordítók közül Faludi Ferenc ezen 1764-es nyomtatvány vagy annak 1770-es újbóli kiadása (2. kép) alapján készítette el saját magyar változatát.³⁰

Kónyi kötetének beosztása pontosan követi a strasbourgi kiadásét, csupán a függelékből marad el néhány szövegrész.³¹ Egyébiránt a már említett ajánlólevél és ajánló vers után a *Tudósítása a német nyomtatónak* (*Vorbericht des Verlegers*) című szövegegység következik, melyből kiderül, hogy a német és svájci kiadások közül egyedül ennek szövege tekinthető hitelesnek, ez áll legközelebb az angol eredetihez, valamint hogy a függelékben lévő szemelvényeket, bölcsességeket a sajtó alá rendező válogatta össze a kötet témájához illően. Ezt a *Tudósítás a bölcsességnek és jó erkölcsnek könyvére* (*Auf das Buch des Weisheit und der Tugend*) című vers követi, melyről az 1752-es kiadásból az is kiderül, hogy egy dublini újságból való („aus denen Engl. Zeitungen von Dublin”).

A német kiadásban e vers után találjuk meg a tartalomjegyzéket, ami a pozsonyi nyomtatványban a kötet végére került. A *Das Buch der Weisheit und der Tugend* hatvanöt fejezete az eredetivel megegyező sorrendben követi egymást. A kötet élén álló verset érdemes teljes egészében idéznünk:

²⁸ A német, a francia és az angol szöveg összevetése tudomásunk szerint mind ez idáig nem történt meg.

²⁹ TARNAI, i. m., 180.

³⁰ *Das Buch der Weisheit und der Tugend, zum Geschenk der Alten an Ihre liebe Jugend*, Strassburg, König, 1764¹, 1770². Az 1764-es nyomtatvány a címlap szerint a második, az 1770-es pedig a harmadik kiadása az 1752-esnek. A nyomtatványt némileg eltérő formában 1779-ben és 1793-ban ugyanezen a címen Bécsben is kiadták.

³¹ Ezek címe a német eredetiben: *Rede ueber das Schicksal der Seelen, So, wie man sie in dem zehenten Buche der Republick des Platons findet; Rede ueber die Gemüths- und Seelen-Ruhe, aus den Schriften des Pythagorischen Weltweisens Hipparchias gezogen; Ein Traum: Die Wissenschaften, wie sie unter dem Kreuze anbeten, in einer Rede vorgestellt.*

Valamint Galenus,
Ama híres javos,
Betegét gyógyította;
Kellemes itallal,
És csak kevés írral
Azt orvosolni szokta;

Így ki valójában
Bölcs tudományában,
'S az erkölcsöt tanítja,
Rövid oktatással,
'S fontos mód-adással
Az elmét gyarapítja,

De a' trágárkodó,
Himpeller gyógyító,
Unalmas munkájával
Haszontalan dolgoz,
Sőt fájdalmat okoz
Hosszas orvoslásával;

Az illy meguntatott,
És megutáltatott
Rontó patika eszköz,
Előbb hogy sem használ
Vagy gyomrában leszáll,
A' beteges kipökdöz.

De ez orvosságot,
Erkölc tanúságot
*Panacesnek mondhatni,
A' melly a' szíveket
Titkon az ereket
Hasznával szokta hatni.

És a' nyomorodott
Ki megundorodott
A' trágár orvosságtól,
Ezt ha megkóstolván,
Óhajtoz több után,
'S megmenik fájdmától.

*Panaces, az az: mindent gyógyító
fű.

Kónyi János így vall fordítói alapelveiről az *Ábel Kain által lett halála* előszavában: „Ami a fordítást és magyarságot illeti, sem legelső, sem utolsó, mert noha az eredeti nyelvet mindenütt nyomban és szónként nem követhettem is (amely lehetetlen, mert a nyelvnek természete ilyen kényszerítéseket nem szenvedhet), az értelmet megtartván, tőle messze nem távoztam, és a szóknak ékességét is lehetőképpen szabtam.” A *bölcsességnek és jó erkölcsnek könyve* meglehetősen pontos átültetésnek mondható, Tarnai is arra a megállapításra jut, hogy a fordító „szinte szószerinti hűséggel dolgozott”.³² (Ezzel szemben Faludi számos részletet elhagyott az eredeti szövegből, s amit megtartott, azt is alaposan átfogalmazta.) Kónyi fordítói

³² TARNAI, i. m., 180.

2. kép. *Das Buch der Weisheit und der Tugend* (1770), címlap

megoldásainak, stílusának érzékeltetésére álljon itt néhány részlet a német eredetiből és a magyar változatból:

Vajon elnyelné-e az hal a csaló falatot, ha tudná, hogy a szigony benne elrejtve vagyon? Vagy belémenne-e az oroszlány a törbe, ha látná, hogy az őnéki készítettett? Így a lélek is e földi hajlékban meg nem romlana, ha az ember élni kívánna, és az irgalmas Isten nem teremtetten volna őtet: tanul meg ebből, hogy ezután élni fogsz. (XVI. rész)

A csevegő terhe a társaságnak, a fül megbetegszik az ő csacsogásától, és az ő szavainak ostromi a társalkodásra kiáradnak.

Ne dicsérd magadat, mert megvetettedre szolgál; és ne csúfolj más, mert veszedelmes.

A mardosó tréfa a barátságnak mérge, és az olyan, ki nyelvét meg nem zabolazza, unalmat okoz. (XXIV. rész)

Würde der Fisch die Lockspeise verschlingen, wenn er wüßte, das ein *Angel* darinn verborgen läge? würde ein Löw in das Netz gehen, wann er sähe, das es für ihn bereitet wäre? so würde auch die Seele nicht in dieser irdischen Hütte zu Grunde gehen, wann der Mensch zu leben wünschte; und ein barmherziger Gott würde ihn nicht erschaffen haben: erkenne hieraus, das du hernach leben wirst.³³

Ein Schwätzer ist der Gesellschaft eine Beschwerde, das Ohr wird krank von seinem Plaudern, und der Strohmann seiner Worte überschwemmet den Umgang.

Rühme dich nicht selbst, dann es wird dir Verachtung zuziehen; und verspotte nicht einen andern; dann es ist gefährlich.

Ein bitterer Scherz ist ein Gift der Freundschaft, und derjenige, der seine Zunge nicht im Zaum halten kann, wird Verdruss haben.³⁴

³³ *A bölcsességnek...*, i. m., 69; *Das Buch der Weisheit...*, i. m., 1770², 57–58.

³⁴ *A bölcsességnek...*, i. m., 96; *Das Buch der Weisheit...*, i. m., 1770², 86.

Ha a törvénynek tulajdoníthatásán oly tehetetlen vagy, hogy juthatnál az igazságnak esméretire? Hogy mehetnél fel az ő királyi székébe?

Valamint a bagolyt a napnak sugári vakítják, így az ő orcájának fényessége hozzája közelítésedben vakoskodtat téged.

Ha az ő királyi székihez jutándánál, tehát elsőben magadat hajtsd meg az ő lábainak nyugató zsámolya előtt; ha te az ő esméretire jutni akarsz, tehát tanul meg elsőben tönönn tudatlanságodat.

Drágább ő a gyöngynél, annak okáért nagyobb gonddal s szorgalmatossággal keresd őtet; a smaragd, zafir és rubintkő csak olyan, mint a sár az ő lábai alatt; azért vadászd őtet vitézi módon. (LIV. rész)

A valóságos bölcsesség nem tartja magát oly nagyra, mint a balgatagság; a bölcs gyakorta kételkedik, és eszét változtatja; a bolond vakmerő és nem kételkedik; mindent tud, csak az ő saját tudatlanságát nem. (LV. rész)

Da du so unvermögend bist, das Recht zu handhaben, wie sollst du zur Erkänntniss der Wahrheit gelangen? wie sollst du zu ihrem Thron aufsteigen?

Wie die Eule verblendet wird durch den Kluft (!) der Sonne, so wird der Glanz ihres Angesichtes dich in deiner Hinzu-nahme verblenden.

Wann du zu ihrem Thron hinauf steigen möchtest, so beuge dich zuerst den ihrem Fuss-schemmel; wann du zur Erkänntniss derselben gelangen möchtest, so lerne zuerst deine eigene Unwissenheit.

Sie ist kostbarer als Perlen, dannenhero suche sie sorgfältig; der Smaragd, und Saphir, und Rubin sind wie Koth unter ihren Füßen; derohalben jage ihr männlich nach.³⁵

Wahre Weisheit masset sich weniger an, als Thorheit; der Weise zweifelt oftmals, und ändert seinen Sinn; der Thor ist hartnäckig, und zweifelt nicht; er weis alles, als nur seine eigene Unwissenheit nicht.³⁶

Az idézett szöveghelyek alapján jól látszik, hogy Kónyi János valóban igyekezett a lehető legpontosabban visszaadni az eredeti német szöveg tartalmi és formai sajátosságait. Tarnai Andor felhívja a figyelmet arra, hogy „a magyar fordítók az eredeti bibliai mintát követő prózájával igen különbözőképpen boldogultak”, s Horváth Jánosra hivatkozva megállapítja, hogy a *The Oeconomy of Human Life* esetében egy olyan speciális prózaszövegről van szó, mely a nyomatékos és hangsúlytalan részeknek váltakozásától, valamint egy szakaszon

³⁵ A bölcsességnek..., i. m., 212; *Das Buch der Weisheit...*, i. m., 1770², 209.

³⁶ A bölcsességnek..., i. m., 216; *Das Buch der Weisheit...*, i. m., 1770², 213.

belül ezeknek egymás közötti bizonyos arányától kapja versritmusra emlékeztető hangzásbeli szabályosságát”.³⁷ Tarnai véleménye szerint a két kevésbé gyakorlott fordítónak, Saur Joséfának és Csányi Jánosnak nem sikerült visszaadni a prózaszöveg eredeti hangzását, de ezt Sófalvi József, sőt „korának vitathatatlanul legjobb stilisztája”, Faludi sem tartotta lényegesnek; az utóbbi szerző „nem hajlandó tudomást sem venni annak [a szövegnek] ritmusáról, nyilvánvalóan teljes tudatossággal meg sem kísérli a melódia visszaadását”.³⁸ Éppen ezért Tarnai „a tipikus mondat szerkezet bemutatására” Horányi, azaz Kónyi fordításából idéz egy példát, hiszen ő „teljes hűséggel átveszi német eredetije mondat szerkezetét, alig rövidít a hosszabb és komplikáltabb helyeken is, s ezzel a melódia váza már adva van számára”.³⁹

Teljes mértékben egyetértünk Tarnaival abban, hogy *A bölcsességnek és jó erkölcsnek könyve* fordítója fejlett stílusérzékekkel bírt, s nem csupán az eredeti német szöveg tartalmi elemeinek, de stílusának, prózaritmusának közvetítését is magas színvonalon végezte el. Fontos felhívni a figyelmet arra is, hogy az angolszász erkölcsstani és szépirodalmi művekre a 18. század közepén jellemző prózastílusban egy olyan újszerű írásmód nyilvánult meg, mely az 1770-es évektől Magyarországon is egyre szélesebb körben vált népszerűvé.⁴⁰ Tarnai csupán abban téved, hogy *A bölcsességnek és jó erkölcsnek könyve* fordítását Horányinak, kora „egyik legjobb latin stilisztájának” tulajdonítja, s a Horányi-tanítvány Batsányi János esetében azt feltételezi, bizonyára olvasta az elmélkedés-gyűjteményt, s akár ez a példa is útnak indíthatta az „Osszián és az újabb irodalmi ízlés felé”. Batsányi esetében nyilvánvalóan nem alaptalan a feltételezés, mely szerint akár magyar fordításban, akár valamelyik idegen nyelvű változatban olvasta kora egyik legnépszerűbb laikus morálfilozófiai munkáját, a *The Oeconomy of Human Life* újítónak számító prózastílusának meghonosításáért azonban Kónyi Jánost illeti az elismerés.

A 18. század utolsó harmadának magyarországi irodalomtörténetét tárgyaló munkákban Kónyi neve nem szerepel az élvonalbeli írók, költők sorában, noha az 1770-es és 1780-as években szorgalma-

³⁷ TARNAI, i. m., 180, 182.

³⁸ Uo., 183–184.

³⁹ Uo., 183.

⁴⁰ Uo., 186.

san dolgozott, s főúri és más státuszú pártfogóinak köszönhetően fordításait sikerült a megjelentetésig eljuttatnia.⁴¹ Kortársai nem tartották kiemelkedően tehetségesnek, bár akadtak olyanok, akik méltányolták írói képességeit és igyekezetét.⁴² Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a budai német színjátszótársulat első magyar nyelvű bemutatóján, 1784. november 14-én éppen Kónyi egyik fordítását, a *Gróf Valtron avagy a szubordináció* c. darabot adta elő.⁴³ Művei közül eddig egyedül *A mindenkor nevető Demokritus* kapott kiemeltebb figyelmet a kutatás részéről.⁴⁴ Úgy véljük, nem csupán az eredetinek elkönyvelt anekdotagyűjtemény, hanem Kónyi János fordításmunkái is megérdemelnék, hogy alaposabb filológiai és nyelvészeti elemzések irányuljanak rájuk, s a jövőben kritikai igényű, modern kiadásuk készüljön. Monografikus feldolgozást igényelne továbbá a szorgalmas fordító teljes életműve, és elvégzendő feladat a fordítások szövegének átfogó, stílári szempontú összevetése.

⁴¹ Vö. GRÜNN Albert, *Gróf Széchenyi Ferencz és Kónyi János*, Magyar Könyvszemle, 10(1902), 3–4, 319–346; *A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története*, XI. kötet: *A tihanyi apátság története*, szerk. SÖRÖS Pongrác, Bp., Stephaneum, 1911, 60.

⁴² „Ha én Kónyiról meggondolom, hogy ő valamit eddig tett, azt mind nem tudományának, hanem egyedül maga szorgalmatosságának, és természeti ajándékinak kell tulajdonítani, nem tsak könnyen el nézhetem hibáit, de némelly helyeken tsudálhatom is őtet.” Ráday Gedeon levele Kazinczyhoz, 1788. január 4., vö. KazLev, I, 152.

⁴³ GAAL György, *Erdély első nemzetközi híré nyelvutudósa: Gyarmathi Sámuel*, Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 55(2011), 2, 95–118, itt: 99.

⁴⁴ Lásd például további szakirodalommal: GYÖRGY Lajos, *Kónyi János Democritusa*, Bp., MTA Irodalomtörténeti Bizottsága, 1932; KÓNYI János, *A mindenkor nevető Demokritus*, vál., s. a. r., jegyz., utószó BIRÓ Ferenc, Bp., Magvető, 1981 (Magyar Hírmondó).